

М.Ж. Кулбаева

ҚЫТАЙ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІНДЕ ЖИІ КЕЗДЕСЕТІН ЖАНУАРЛАР МЕН ӨСІМДІКТЕР

Мақал-мәтелдер қай тілде болмасын тіл байлығының ең құнарлы тармағына жатады, көркем сөз қорының мәйегі болып табылады. Мақал-мәтелдер жекелеген өмір құбылысына нақты баға беретін, ғасырлар бойы атадан балаға мұра ретінде беріліп отыратын, әр халықтың тарихынан, өмірінен, мәдениетінен қызықты деректерді өз бойына жинақтаған халық даналығы, халық мұрасы. Халықтың дүниетанымы, өмірге және қоршаған ортаға деген көзқарасы, салт-дәстүрі, көңіл күйі әр халықтың мақал-мәтелдерінде көрініс табады.

Ұлт мәдениетінің қай түрінде болмасын, ұлттың бүкіл таным болмысы мен тұрмыс-тіршілік суреті сақталған. Белгілі бір ұлттың тарихынан, мәдениетінен, таным болмысынан, тұрмыс-тіршілігінен хабардар ететін тілдік бірліктерге мақал-мәтелдерді жатқызуға болады.

Мақалдар – тілдің ұлттық-мәдени өзінділігі мен семантикасының ерекшеліктері ең айқын көрінетін салалардың бірі. Әрбір тілдің фразеологиялық жүйесі өзіндік, күрделі, кешенді құбылыс болып табылады. Ол тек қана тілге қатысты емес, сонымен бірге адаммен, оның санасымен, ойлауымен, оның рухани әрі практикалық әрекетінің тәжірибесімен тығыз байланыста пайда болады, өмір сүреді әрі дамиды.

Қазіргі уақытта тілдің фразеологиялық жүйесінің, мақалдарының ұлттық-мәдени ерекшеліктері мәселесі көптеген лингвистердің назарын аударуда. Қытай мақал-мәтелдерінде қытайлардың өздеріне таныс әрі түсінікті, бірақ шетелдіктер үшін құпия болып табылатын ұғымдар бар. Бұл баламасы жоқ лексика немесе басқа тілдерде де бар, бірақ өзгеше коннотациялары бар сөздер болуы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандардан бөлек, жануарларды, құстарды, өсімдіктерді, гүлдерді, сандарды және тағы басқаны білдіретін мәдени коннотациялы сөздер бар. Мәдени коннотациялардың құралуы берілген сөздердің сол тілде сөйлеушілердің өміріндегі рөлімен, олардың діндегі, мифологиядағы, фольклордағы орнымен шартталуы мүмкін. Сонымен бірге ол нақты заттардың бейнесімен және олар тудыратын ассоциациялармен байланысты, басқа елдердің мәдениеттерінде бұл сөздер белгілі бір заттарды белгілеуі мүмкін әрі ешқандай қосымша ассоциацияларды тудырмау мүмкін.

Мысал ретінде бамбукті келтіруге болады. Ежелгі қытайлардың өзі онсыз күн көру мүмкін

емес деген: ол тағам әрі баспана, әрі киім, әрі қағаз, әрі аяқ киім /1, 317/. Мұның фразеологияда өз орнын таптауы мүмкін емес.

Мысалға, 敲竹杠;竹篮子挑水——一场空; 竹筒倒豆子 фразеологизмдерді алсақ, мына бір мақалда: 宁可食无肉, 不可居无竹 – ning ke shi wu rou, bu ke ji wu zhu - «Бамбуксіз үйден, етсіз тағам артық» деп келеді.

Мәдени коннотация адамдардың берілген ұлттық-мәдени қауымы үшін стереотипті, дәстүрлі образды-ассоциативті кешенге негізделеді. Жоғарыда айтылып өткен бамбук қытайлар үшін жай ғана өсімдік емес (олардың өмірінде маңызды рөл ойнайтынына қарамастан), бамбук – бұл шыдамдылықтың, туралықтың, қатты мінездің, мақсатқа ұмтылудың символы. Ежелгілер адамның ар-ожданы мен абыройы, мінезінің шыдамдылығы туралы айтқанда оны яшма және бамбукпен салыстырады.

—玉可碎而不改其白, 竹可焚而不毁真节 чэньюйінде «яшманы сындыруға болады, бірақ одан ол ақтығын жоғалтпайды, бамбукты өртеуге болады, бірақ одан оның тізелері сынбайды» 成竹在胸 немесе 胸有成竹 чэньюйінде (сөзбе-сөз «дайын бамбук кеудеде бар», «кеудеде дайын бамбук бар») және келесі мысалда да сәйкес келетін мәдени коннотациялар бейнеленген. 竹筒打水——值来值去 - zhutong da shui - zhi lai zhi qu «айналшықтамай, тіке әрекет ету», «турасын айту» (сөзбе-сөз «бамбук түтікте су тасу – тура барып, тура келу»).

Қытайлардың бамбукті қалай сыйлайтынын аңыздан да білуге болады: бір буддистік ғибадатханада бамбук өсіп тұрады, ол бірнеше үй өскеніне қарамастан, оның жанына әлемде бәрі бейбіт, тыныш, дұрыс екенін жеткізіп тұратын тақуа-монахты қояды. Осыдан 竹抱平安—zhu bao ping an «жақсы хабары бар үйден келген хат» (сөзбе-сөз «бамбукке тыныштық туралы баяндау») чэньюйі пайда болған /2, 330-332/.

Фэншуй бойынша, адамдар өмір сүретін жерге бамбук орманының жақын болуы жағымды болып табылады. Бұл оларға тыныштық пен бейбітшілік, байлық пен ұрпақ әкелуі тиіс. Үнемі жасыл бамбук – ұзақ өмір сүрудің, қарияларға ұзақ өмір мен бақыт тілеудің символы.

竹 - zhu «бамбук» иероглифіне назар аударайық. Ол екі бірдей бөлік, екі – 个 графемасынан тұрады. Пішіні бойынша олар бамбуктің жапырағын еске салады. Екі графема бір-бірінен ажыратылмайды, олар бірігіп қана иероглиф құрай алады. Сондықтан 竹 - zhu иероглифі – бірліктің, одақтың символы, мәңгі махаббат пен жұбайлық бақыттың символы. Үйлену тойындағы салтта үнемі бамбуктен жасалған заттар қолданылған қалыңдық отыратын үйлену тойының паланкинінен, сыйлыққа беретін желдеткішке дейін.

竹-«zhu» «бамбук» сөзі дыбысталуы бойынша 祝 - «zhu» «ескі жалыну, дұға ету», «біреуге тілек тілеу» сөзімен дыбысталуы ұқсайды (екі сөздің тондары бөлек). «祝(竹)君», «祝(竹)福» «мырзадан сұрау (бамбук мырза)», «бақыт тілеу (бамбук – бақыт)» ізгі тілектерінде сөз ойыны омонимі қолдану арқылы жасалады. Бұл сөздер барлық жақсылық, бақыт пен сәттілік тілеуді білдіреді.

Бамбук образы адам мінезін жағымсыз бағалау үшін де қолданыла алады. Мысалы, іші бос бамбук бұтағы мағынасын метафоралық ауыстыру арқылы бос, түкке тұрғысыз адамды білдіреді: 竹竿字 - 节节控 zhuganzi - jiejie kong «бос, түкке тұрғысыз (адам туралы)» (сөзбе сөз «бамбук таяқшасы – әрбір тізешесі бос»).

Лотос – бұл да қытай мәдениетіндегі ерекше өсімдіктердің бірі, оның да, бамбук секілді, утилитарлы әрі эстетика– символикалық мағынасы бар.

Ежелгіден қазірге дейін лотастың тамырлары көптеген қытай тағамдарының маңызды компоненті болып табылады, лотостың сабағы мен жапырақтары дәстүрлі қытай медицинасында алуан түрлі дәрілер жасау үшін қолданылады.

Лотос – түрі мен гүлдерінің алуан түрлілігімен ерекшеленетін, әдемі өсімдіктердің бірі.

Су үстінде ашылған қолшатырларға ұқсайтын үлкен жасыл жапырақтары бар ақ, сары, қызғылт, ақшыл-жасыл, қызыл гүлдер әрдайым су тоғандарының ең әдемі әшекейі болған. Олар оны қызықтаған адамдардың көтеріңкі көңіл күйі мен қызығушылығын тудырады.

Лотосты «гүлдердің мырзасы», «киелілердің гүлі» деп атайды. Лотостың құрметіне – лотос күні, лотостың туылған күні, лотосты қызықтау күні секілді мейрамдар ұйымдастырылады. Лотос - Шальдун провинциясының астанасы, Цзинань қаласының белгісі.

Сундық ақын Ужау Дуньи өлеңінің мына жолы қанатты сөзге айналған: 出淤泥而不染 chu yu ni er bu ran «балшықтан өсіп шығады, алайда еш кір шалмаған».

Лотос - тазалықтың, игіліктің, сұлулықтың символы. Буддизмде лотос – жоғары тазалықтың, рухани тазару мен рақымшылықтың белгісі. Лотостың гүлдерінен құдайлар туылады. Лотос көлдері – батыс аймақ пейзажының мызғымас бөлігі. Бұл көлде өсетін әрбір лотос қайтыс болған адамның жанымен сәйкестендіріледі. Жердегі өмірінде адам қаншалықты ізгілі болса, лотос гүлдері соған сәйкес гүлдейді әрі солады. Лотос қайтыс болғандардың жолдары үшін жұмаққа жетуге арналған орын болып та қызмет етеді. Аңыз бойынша, Будда мен Гуаньинь құдай қызы лотостың үстінде отырады /3, 195-209/.

Бақытгүл (хризантема) Қытайда ең құрметті әрі сүйкімді гүлдердің бірі. Лотоспен салыстарғанда, ол жазда емес, күзде гүлдейді. Керемет, нәзік гүлдер суықтан және қардан қорықпайды, таңға-жайып шыдамды. Бақытгүл шыдымдылық-тың, тазалықтың, тәкаппарлық пен абырой-дың белгісі. Бұдан бөлек, бақытгүлі адалдықты білдіреді. Сондықтан бұрында қытай әйелдері шаштарын осы гүлмен сәндегенді ұнататын болған. Жылдың тоғызыншы айының тоғызыншы күні бақыт гүлдер мейрамы. Осы күні жұлынған гүлдің қасиеті бар. Әдетте, бір сабақта лотос гүлі өсіп шығады. Бірақ бір сабақта екі гүл өсетін түрлері бар. Мұндай гүлді 并蒂莲 - bing di lian Сөзбе-сөз «бір сабақтағы екі лотос гүлі» - «жұбайлар; жұбайлық жұп; теңі». Жақсы жұп болу, бақытты жұбайлықты тілеу – осыдан шыққан: 莲开并蒂 - lian kai bing di «сөзбе сөз «лотос ашылады, сабағында екі гүл».

Бұл бейне қытай фольклорында мәңгі әрі адал махаббаттың символы ретінде жиі қолданылады. Мынадай аңыз бар: Сун кезеңінде туысқандары некелесуіне рұқсат бермеген ғашықтар өмір сүрген. Ғашықтар құшақтасып, тоған суының ішіне кіреді. Оларды су толығымен басқанша, судың ішіне кіріп кете береді. Кейіннен сол жерге лотостар өседі: барлығы бірдей, сабағында екі гүлі бар. Халық бұл сол ғашықтардың лотос гүлдеріне айналған жандары дейді /4, 224/.

Атап кетуге болмайтын, қытайдың ұлттық мәдениетінде әрі дінінде орын алған әрі қазірге дейін маңызды орын алатын өсімдік – бұл шабдалы. Ағаштың өзі, жемістері – барлығының терең символикалық мәні бар әрі көптеген ассоциациялар тудырады. Қытайлардың түсініктерінде оған таңғажайып қасиеттер телінеді.

Бәрінен бұрын шабдалы ұзақ өмір сүрудің символы. Мұндай символика Сивайму құдай – қыз туралы даостық аңыздармен байланысты. Оның бақтарында, аңыз бойынша, үш мың жылда бір рет пісетін мәңгі өмір сыйлайтын шабдалылар өскен. Осыған байланысты, шабдалылардың пісуі мейрамынан (Сиваймудың туылған күні) қайтып келе жатып, бұлқынған теңізді жүзіп өткен сегіз мәңгі өмір сүрушінің, үнемі ұзақ өмір сүру шабдалымен бірге бейнеленетін, ұзақ өмір сүру құдайы Шаосин бейнесін еске түсіруге болады.

Жануарлар адам өмірінде әрдайым өте маңызды мәнге ие болған. Әсіресе ежелгі заманда, себебі сол кезде адам жануарлар әлемінің бөлуге келмейтін бөлшегі болды. Жануарлардың өмірі адамзат қоғамының өмірінің белгілі бір моделі ретінде қарастырылды. Әртүрлі мәдени дәстүрлерде жануарлар әлемнің төрт бұрышының қожайындары болды, оларды белгілі бір табиғат құбылыстарымен және жыл мезгілдерімен байланыстырады. Қытай ұлттық-мәдени дәстүрінде барлық жануарларды білдіретін, қабыршағы бар көк (көгілдір) айдаһар – шығыстың қожайыны, су мен көктемнің билеушісі, ақ жолбарыс – барлық төрт аяқтылардың өкілі, батыстың, жер мен күздің қожайыны, қара тасбақа – ұлулардың өкілі, солтүстік, ауа мен қыс үшін жауап береді, қызыл құс (феникс) – оңтүстік, от пен жаз айының билеушісі. Барлығына белгілі қытай зодиакалды циклі де осыған қатысты. Ол жануарлардың атауларымен байланысты – тышқан, бұқа, жолбарыс, қоян, айдаһар, жылан, жылқы, ешкі, маймыл, қораз, ит, шошқа.

Адам өмірінің мұндай маңызды құрамдас бөлігі тілде өз көрінісін табатыны, сөзсіз.

Көптеген фразеологизмдердің, мақалдардың шығу тегі шынайы немесе ойдан шығарылған алуан түрлі жануарлармен байланысты. Әртүрлі мәдениеттерде жануарлар мен құстардың атауларымен байланысты образдар және символика жиі сәйкес келеді. Мысалы, түлкі қулықтың, екі жүзділіктің, сатқындықтың белгісі, қасқыр – қомағайлық, көзі таймаушылықтың, әрі қаталдықтың белгісі, қоян – қорқақтықтың, жылдамдықтың, көп ұрпақ көрудің және т.б. белгісі. Алайда, мұндай сәйкестіктер образ немесе символдың жалпы негізгі ғана іс жүзінде және нақты бір тілде қызмет ету формасына қарай олар біршама айрықшалануы мүмкін.

Алайда қытай ұлттық мәдениетінде ұлттық символы болып табылатын, ұлттық сананың жасалуы мен дамуында маңызды рөл ойнайтын жануарлар бар. Төрт «киелі жануарлар» бар. Олар – айдаһар, феникс, цилинь және т.б.

Бұл төрттікте бірінші орын айдаһарға тиесілі. Қытайлар ежелден сыйлайтын айдаһар, қазірге дейін қытайдың басты ұлттық символы болып табылады. Қытайлар өздерін «айдаһар» ұрпағы деп атайды.

Басы жылқынікі денесі жыландікі, балық қабыршағымен қапталған, бүркіт тырнақты және киік мүйізді бұл мифтік жануар бастапқыда су және ауаның билеушісі болып саналды, кейіннен айдаһар император билігінің және императордың өзінің символы ретінде құрметтеле бастады. Өзінің қорқынышты түріне қарамастан, айдаһар мейірімділіктің, бейбітшілік пен гүлденудің, құнарлық пен жақсы күштердің, даосизмде – шығармашылық күштің затталған айдың символы болып саналады. Батыс мәдениетінде айдаһар – қорқынышты құбыжық, зұлымдықтың жойқын күшінің белгісі. Фразеологизмдерде, әдетте, айдаһар – табиғат күштерінің билеушісінің образы, қуат пен бағынбас күштің, жеңіске жетудің символы.

云起龙骧 - yun qi long xiang «жоғарылау; көтерілу» (жоғарғы дәрежелі адам, батыр туралы) (сөзбе-сөз «бұлттар көтеріледі, айдаһар жоғарыға ұшты).

Феникс – мифтік құс, бейбітшілік пен тыныштықтың, адамгершілік пен қайырымдылықтың, ізгіліктің, жұбайлықтың адалдығы мен махаббатының символы, император әйелінің белгісі.

Феникс жиі айдаһармен бірге айтылады: 凤阳尤阴 - feng yang long yin «янь мен инь бір-бірін толықтырып тұрады» (сөзбе-сөз «феникс – жарық, айдаһар – қараңғы»).

Уақыт өте келе феникс пен айдаһарды жарықпен қараңғылық бастамалары ретіндегі философиялық арақатынасы ер адам мен әйелдің арасындағы қарым-қатынасқа ауыстырылады, сондай-ақ, айдаһар мен феникс орын ауыстырады: айдаһар ер адам бастамасының феникс – әйел адам бастамасын білдіреді.

Үшінші киелі жануар да мифтік. Ол - цилинь. Батыс мәдениетінен баламасын іздейтін болсақ, онда – жалғыз мүйіз. Қытайлардың өздері бұл жануардың сыртқы келбетін әртүрлі сипаттайды және оның көркем өнер мен мүсіндердегі бейнелері де әртүрлі.

Ежелгі философ Хань Юй цилинь бөлек әлемнің жануары, бақыт алып келеді деген. Балалар мен қарапайым халықтың өзі цилинь сәттілік алып келетінін біледі. Бірақ бұл аң үй жануарына жатпайды, сирек кездеседі және оны сипаттау қиынға соғады. Бұл жылқы немесе бұқа емес, қасқыр немесе киік емес. Сондықтан цилиньді көре қалсақ, біз оны танымауымыз мүмкін. Жалы ұзын жануар – жылқы, ал мүйізі

бар – бұқа екені белгілі. Бірақ цилиньдің қандай екенін біз білмейміз.

«麒麟» «цилинь» қытай сөзі 凤凰 «феникс» сөзі секілді екі буынды сөз «麟» «жалғыз мүйіздің ері» және «麒» «жалғыз мүйіздің әйелі» сөздерінен тұрады. «麟» бір буынды сөзі «цилинь» мағынасында жиі қолданылады.

Бұл мифтік жануар бақыт әкелуші болып саналған, бейбітшілік, тыныштық пен гүлденуді белгілейді. Цилинь адамға өте сирек кездеседі, ол бірнеше жүз жылдықта бір рет пайда болады және аңыз бойынша, бұл жақын аралықта дананың туылатынын білдіреді. Халық арасында болған Цилинь культі болашақта дана әрі игілікті адам болуы тиіс балалардың, ұлдардың туылуына үміт артумен байланысты болды. 天上石麟- tian shang shi lin сөзбе-сөз «аспанның тас цилині» - бір адамның баласын мақтау, жақсы баға беру.

学如牛毛, 成如麟角 - xue ru niu mao, cheng gu lin jiao «ғалымдар көп, талаптылар аз» (сөзбе сөз «білім алушылар бұқаның жүніндей, нәтижеге қол жеткізетіндер цилинь мүйізіндей»).

Тасбақа – ең ежелгі заманнан бері өмір сүріп келе жатқан шынайы әрі киелі жануар (тасбақаның сүйегіне жазылған ильдік бал ашу жазбалары б.з.д. XVII – XI ғғ.). Қытайлардың дәстүрлі көзқарасында тасбақа әлемді реттеудің негізгі сызбасын, әлемнің өзіндік тірі моделін білдіреді. Тасбақаның бойына барлық ғаламшар сыйып кетеді. Оның басы оңтүстікке, құйрығы солтүстікке, аяқтары шығыс пен батысқа қарап тұрады. Оңтүстікке от, жылқы мен жылан белгілері, қызыл түс сәйкес келеді; солтүсік – бұл су, шошқа және тышқан, түсі қара; шығыс – ағаш, жолбарыс және қоян, түсі көкшіл (жасыл); батыс – металл, қораз және маймыл, түсі – ақ. Ежелгі қытайлар жер тасбақаның аркасында жатыр деп ойлаған, сондықтан ол космостық тепе-теңдіктің әрі әлемдік үйлесімнің символы болып саналған.

Бұдан бөлек тасбақа – даналықтың, білім мен ғылымның, ұзақ өмір сүрумен шыдамдылық белгісі /5, 12-21/.

乌龟有肉 - 在肚里 - wuguai you rou- zai du li «ішкі мазмұны бай болу»; «жақсы адамның мейірі – ішінде» (сөзбе-сөз «тасбақаның еті бар ішінде») 跋鳌千里- bo bie qian li «барлық қиындықтан өтіп, жетістікке жету» (сөзбе-сөз «ақсақ тасбақа ұзындығы мың шақырым қашықтықты жүріп өтті»).

Тіл үйрену барысында берілген елдің ұлттық және мәдени ерекшеліктерінен хабардар болу керек. Қытай тілін үйренуде құрамында ұлттық нақыштағы өсімдіктер мен жануарлардың атаулары кездесетін мақалдарды зерттеп, білу қытай мақалдарының бай сөздік қорын игеруге мүмкіндік береді.

1. Сад камней: мудрость Китая и Японии/ [пер. с кит. И.Э. Циперович, пер. с яп. А.М. Кабанова]. - СПб.: Паритет, 2003. - 317 с.: ил.

2. Корнилов О.А. Жемчужины китайской фразеологии/ О.А. Корнилов. - М.: ЧеРо, 2005. - 335 с. : ил., портр. - Библиогр.: с. 330-332.

3. Мельникова Е.В. Китай: Поднебесная империя// Культура и традиции народов мира (этнопсихологический аспект)/ Е.В. Мельникова. - М. : Диалог культур, 2006. - С. 195-209;

4. 60 рассказов о китайских поговорках: [учеб. пособие]/ [сост. Шэнь Цзюнь, Ма Ханьминь]. - М. АСТ: Восток-Запад, 2008. - 224 с. (Разговорный китайский).

5. Войцехович И.В. Фразеология китайского языка: пословицы// Филол. науки в МГИМО: сб. науч. тр./ Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России. - 2004. - № 18. - С. 12-21.

В данной статье рассматриваются животные и растения свойственные китайской культуре и часто встречающиеся в китайских и пословицах и поговорках. Статья дает возможность познакомиться с одной из необычных граней китайской культуры и имеет практическое значение.

In given article it is spoken about plants and animals which are often used in proverbs and sayings and take the important place in language and culture of China. Article gives representation about an unusual side of the Chinese culture.

Ө. Күмісбаев, З. Ажибекова

НАУАИ ЖӘНЕ БАБЫР РУБАЙЛАРЫНДАҒЫ ҮНДЕСТІК

Бізге белгілі Шығыстың классикалық әдебиетінің әсері алуан салалы болып келеді. Шығыс шайырлары бұл жолда шабыт шумақтарын шебер нақыштай білген. Ақындар адамзат тағдыры, өмір өткелдері туралы пікір-

лерін әр түрлі лирикалық жанрлар арқылы жеткізеді. Шығыстың поэзиясы лирикалық жанрларға бай. Бұл жанрлар мазмұны және құрылысы жағынан өзіне тән ерекшеліктерге ие.

Түркі әлемінде рубаидың түрленуі және